

Pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikka: pohjoinen periferia ja uuden Euroopan alueellinen rakentuminen

SAMI MOISIO

Maantieteen laitos, Turun yliopisto

Moisio, Sami (2000). Pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikka: pohjoinen periferia ja uuden Euroopan rakentuminen (The geopolitics of the northern dimension: northern periphery and the spatial construction of the new Europe). *Terra* 112: 3, 117–128.

The »new integrated Europe» is under construction. Its spatial formation includes boundary dynamics which are manifested through geopolitical processes and agendas. The aim of this paper is to describe the evolving northern dimension of the European Union from the perspective of geopolitics. Careful reading of the northern dimension initiative reveals the political struggle existing amidst the competing images and formulations of the northern dimension of Europe and the geo-conceptual change linked to these arguments. The northern dimension, it is argued, is nothing natural but perhaps an everlasting contest between the core and the periphery to define the North by using their own conceptualisations.

Keywords: geopolitics, conceptual change, northern dimension of Europe

Sami Moisio, University of Turku, Department of Geography, FIN-20014 Turku, Finland.

»Maantieteen neutraalisuudesta huolimatta maantieteelliset käsitteet saattavat synnyttää poliittisen kamppailun, joka todistaa joskus oikeaksi Thomas Hobbesin 'pessimistisen maksimiin' siitä, että jopa aritmeettiset ja geometriset varmuudet muodostuvat ongelmallisiksi, jos ne puhtaavat poliittisen piiriin.» (Schmitt 1997: 31; kursorivointi kirjoittajan)

Ei liene liian uskaliaista väittää, että pohjoisella on ollut ensi kertaa historiassa oma etsikköaikansa nousta koko Euroopan keskustelun kohteeksi. Ei tunnu myöskään rohkealta sanoa, että pohjoinen on (geometriana ja aritmetiikkana) muodostunut Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden yhteydessä varsin ongelmalliseksi, sillä se on »pudonnut» Carl Schmittin, 1900-luvun tunnetun kansainvälisen oikeuden ja kansainvälisen politiikan teoreetikon, käsitteistöllä poliittisen piiriin. Pohjoisesta on tullut käsite, johon ladataan odotuksia, jota muovataan ja joka ilmentää erilaisia poliittisia pyrkimyksiä toimijasta riippuen.

Kun kerran pohjoisesta näyttää pohjoisen ulottuvuuden yhteydessä vallitsevan selvä sekaannus, voidaan kysyä, olisiko luonnonmaantieteestä apua pohjoisen määrittämisessä? Audrey Clarkin (1985: 422) maantieteen sanakirjassa sana pohjoinen merkitsee »yhtä kompassin pääilmansuuntaa, etelän vastakohtaa, joka sijaitsee itään katsovan henki-

lön vasemmalla puolella tai erityisesti valtion pohjoista osaa». Näyttää yksinkertaiselta ja luonnolliselta, jos kyseinen määritelmä siirretään Euroopan kartalle. Mutta jos pohjoinen kerran on jotain luonnollista, eikö Euroopan unionin pohjoisesta ulottuvuudesta pitäisi vallita täydellinen yksimielisyys kaikkien siitä keskustelevien kesken? (ks. Harle 1999). Vai voidaanko olettaa, että pohjoinen on jotain huomattavan erilaista, kun se siirtyy osaksi geopoliittista prosessia?

Klaudios Ptolemaioksen maailmankuvassa 100-luvulla Pohjois-Eurooppa päättyi Jyllantiin. Sebastian Münsterin vuonna 1544 julkaisemassa *Cosmographiassa* on mukana jo koko Itämeri (Miekavaara 1999: 4–5), ja Willem Barentsin 1600-luvun retkien kautta käsitys Euroopan pohjoisesta siirtyi aina nykyisen Norjan pohjoisrannikolle ja Kuolan niemimaalle asti – siis nykyiselle Barentsin alueelle. Onkin tarpeen huomata, että Euroopan pohjoinen periferia ei ole koskaan – osana laajempaa Euroopan alueellista hahmottumista – itse määrittänyt sitä, mitä pohjoisella tarkoitetaan, vaan se on aina ollut sivistyneen ytimen yksinoikeus. Onko siis niin, että Suomen pohjoisen ulottuvuuden aloite on historiallinen esimerkki siitä, miten uudessa eurooppalaisessa järjestyksessä pohjoinen pääsee itse määrittämään pohjoisen periferian omien intressien mukaisesti? Vai tuleeko

pohjoisen ulottuvuuden projekti liittää nimenomaan uuden asteittaisesti muotoutuvan Euroopan alueelliseen rakentumiseen, joka ei ole vielä saanut selvää muotoa, mutta jonka alueellinen hahmo on pitkälti riippuvainen siitä, millainen vallan- jaon suhde Unionin alueelle muodostuu? (ks. Moisio 1999: 53–55).

Tuskin mikään kuvastaa kylmää sotaa paremmin kuin myytit »jaetusta Euroopasta» tai »riistetyistä Euroopasta» – keinoitekoisesti kahtia jaetuna. Tämä Eurooppa oli Eurooppa, jolla oli kaksi ideologista pääilmansuuntaa: itä ja länsi. Kylmän sodan Eurooppa oli osa rikasta pohjoista, joka jakautui kahteen ideologiseen ilmansuuntaan, mutta joka sisälsi myös eteläisiä alueita (kuten niin kutsutun *Mezzogiornon* Italiassa). Siinä missä pohjoisen kylmän sodan kaudella merkittiin maailmanlaajuisesti rikasta kehittyntä pohjoista vastakohtana köyhälle kehittymättömälle etelälle, on se nyt tullut merkitsemään jotain Euroopan sisällä – vaikkakaan laajempi maailmanlaajuinen tulkinta etelän ja pohjoisen välisistä kehittyneisyseroista ei ole kuollut. Joka tapauksessa Euroopalla on nyt sekä pohjoinen että eteläinen ulottuvuus (Barcelona-prosessi), jotka pyrkivät, toisin kuin kylmän sodan ajan »etelä» ja »pohjoinen», korostamaan Euroopan yhteyttä, eivät kehittyneisyseroja. Mutta kompassissa on neljä pääilmansuuntaa. Kylmän sodan jälkeinen ja jatkuvasti rakennettava Eurooppa on vielä monessa suhteessa »idän» ja »lännen» Eurooppa. Ideologista painolastia ei enää niinkään ole, mutta pohjoisen ja etelän kehittyneisyserot ovat kääntyneet itäisen ja läntisen Euroopan väliseksi, varsinkin kun kylmän sodan päätyminen tarjosi mahdollisuuden yhdistää »luonnollinen» Eurooppa »keinoitekoisen» hajaannuksen jälkeen. Euroopassa onkin meneillään pako idästä länteen tai keskustaan, sillä Eurooppa ei enää yhdistyntyään voi sisältää itää, joka oli jakaantumisen ehkä kestävin ja tärkein symboli (Neumann 1999). Näin pohjoisesta on tullut luonteva paikka yhdistää lännen ja idän politiikka, sijaitseehan se täsmällisesti 90 astetta molemmista. Mutta se, että pohjoisen ulottuvuus on muotoutunut idän ja lännen politiikaksi, on sisältänyt joukon käsitteellisiä muutoksia, joita ilman prosessia ei voi ymmärtää.

Se, että pohjoinen ulottuvuus kuulostaa itsensä luonnolliselta – tai maapallon fyysiseen perustaan kiinnittyvältä – ja että se myös joskus esitetään luonnollisena tosiasiana (ks. Lipponen 1998: 125), ei tee siitä tosiasiaa, vaan päinvastoin kiistan kohteen. Pohjoinen on vain ilmansuuntaan (joka on myös yhteiskuntasopimus) liittyvä geopolittinen käsite, jolle haetaan sisältöä alati muuttuvissa olosuhteissa. Pohjoinen erkaantuu geopolittisessa toiminnassa luonnosta, siirtyy tekstiksi ja puheeksi – siis sanoiksi – ja etenee kamppai-

lujen ja niitä seuraavien päätösten kautta. Se, että tavoitteellinen geopolittinen teksti, geopolittinen retoriikka, ilmentää parhaiten pohjoista ulottuvuutta (oli pohjoisen ulottuvuuden taustalla oleva taloudellinen intressi kuinka vahva tahansa), ei tee pohjoisen politiikasta merkitykseltään vähäpätöistä, vaan nimenomaan ilmentää geopolittisiin prosesseihin, kuten Euroopan unionin laajentumiseen, liittyvää merkittävää kamppailua sosiaalisen todellisuuden järjestämiseksi. Euroopan unioni -nimiseen poliittiseen projektiin liittyy täten kysymys siitä poliittisesta kamppailusta, jota Euroopan sisällä käydään Euroopan itsensä rakentamiseksi, tämän rakennustyön estämiseksi ja niin edelleen. Euroopan alueellisen rakentumisen keskeinen ulottuvuus on siten *kamppailu*, joka ilmenee tarkoituksenmukaisena poliittisena tekstinä.

Euroopan unionin historiaa ja nykypäivää kirjoitetaan pitkälti sen ytimen muodostavien jäsenmaiden politiikkojen kautta. Mutta samaan aikaan, kun ytimen toiminnasta tuotetaan yhä enemmän tietoa, jää Unionin rajaseutujen, marginaalien – pohjoisen, eteläisen, itäisen ja osittain läntisen – politiikka huomiotta. Tämä on paradoksaalista, sillä ydintä ei ole olemassa ilman periferiaa, eikä periferian alueellinen dynamiikka usein ilmene muuten kuin ytimen asettamien tavoitteiden kautta. Tässä mielessä pohjoinen ulottuvuus on jotain uutta, sillä se on nimenomaan harvaan asutun pohjoisen aloite – alueen, joka on dynamiikaltaan varsin monimutkainen verkosto. Se ei nimittäin koostu vain moderneista valtiosta, vaan sisältää lukuisia alueelliselta laajuudeltaan erilaisia sosiaalisia rakennelmia: geopolittisiä käsitteitä (Pohjola, Skandinavia, Baltoskandia, Itämeren alue), alueellisia rakennelmia, laajaa valtioidenvälisistä yhteistyötä (Pohjoismaiden ministerineuvosto, Itämeren valtioiden neuvosto, Barentsin Euro-arktinen neuvosto, Arktinen neuvosto), Euroopan unionin dynamiikkaa (Euroopan rajan ylittävä yhteistyö: INTERREG II-, PHARE-, TACIS-ohjelmat) ja turvallisuuspolitiikkaan liittyviä erityisjärjestelyjä. Nyt tätä moninaisuutta pyritään ajamaan yhden geopolittisen käsitteen alle.

Noin kaksi vuotta sitten Esko Antola (1998) totesi, että pohjoiselle ulottuvuudelle on löydetävissä vähintään viisi rinnakkaista käyttötappaa. Ensimmäinen niistä liittyy Suomen liittymiseen Euroopan unioniin ja korostaa yleisesti *Suomen pohjoisuutta* ja erityisiä pohjoisia luonnonolosuhteita. Toinen käyttötapa liittää sen *pohjoisiin alueisiin*, niin kutsuttuun »pohjoiseen pohjoiseen»: arktisten alueiden yhteistyöhön ja pohjoisten raaka-ainevarojen käyttöön. Kolmas tulkinta pohjoisesta ulottuvuudesta puolestaan liittää sen *Itämeren alueeseen* ja siitä »luonnollisesti» muodostuvaan talousalueeseen, siis »alueiden Euroop-

paan». Kun edelliset kolme tulkintaa korostavat aloitteen rajattua alueellista perustaa, korostaa neljäs tulkinta Antolan mukaan sitä, että kyse ei ole alueellisesta aloitteesta, vaan se liittyy *Unionin itälaajentumiseen* ja sitä kautta erityisesti Venäjään, Puolaan ja Baltian maihin. Neljännen tulkinnan tavoin korostaa käsitteen viides käyttötapa hankkeen ei-alueellista perustaa. Siinä on kyse *Suomen turvallisuuspoliittisesta intressistä* suhteessa alituisesti muuttuvaan Venäjään.

Edellä esitetyillä pohjoisen määrittelyillä ja täten pohjoiseen liittyvällä käsitteellisellä muutoksella on ajallinen jatkumonsa, joka on noudattanut samalla koko pohjoisen ulottuvuuden geopolitiittista prosessia. Tätä prosessia voidaan lukea kuitenkin vielä kuudennella tavalla liittämällä se erityisesti Euroopan sisäisen ytimen ja periferian suhteeseen ja siihen liittyvään Euroopan pohjoisen määrittelyyn, haltuunottoon ja liittämiseen osaksi muotoutuvaa uutta Eurooppaa. Pertti Joenniemen (1994) termin kyseessä on alueen muodostus Euroopan itsensä muodostamisena. Kysymys on tässä lähinnä siitä, voidaanko pohjoisen periferian todella katsoa merkitsevän osaa sellaisesta eurooppalaisesta kokonaisuudesta, jonka kautta laajempaa Eurooppa-politiikkaa voidaan määrittää (vrt. Joenniemi 2000), vaikka esimerkiksi käsite Pohjola on perinteisesti merkinnyt jotain eurooppalaisesta voimapolitiikasta irrallista, omaa pohjoista (vrt. Henningsen 1997).

Tässä artikkelissa seurataan pohjoisen ulottuvuuden geopolitiittista prosessia vuodesta 1997 eteenpäin valikoidun asiakirjamateriaalin perusteella. Tarkastelun kohteena on erityisesti Suomen ja Euroopan unionin muotoilemien pohjoisten ulottuvuuksien välinen kiistanalainen suhde. Artikkelissa esitettävä perspektiivi kohdistaa näkökulmansa erityisesti alueeseen, rajaan ja identiteettiin sekä niiden jatkuvaa muutosta ilmentävään käsitteelliseen muutokseen. Lieneekin tärkeää pyrkiä ymmärtämään niitä yhteen liittyviä geopolitiittisia prosesseja – kuten pohjoisen ulottuvuuden aloitetta ja aiemmin Unionin toimintaohjelmaksi otettua Agenda 2000 -hanketta – joiden kautta uutta eurooppalaista aluearkkitehtuuria ja rajady namiikkaa luodaan. Tämä on entistä tärkeämpää siitä syystä, että Euroopan idean historiaa on perinteisesti kirjoitettu puhtaan historiallisesta näkökulmasta, joka ei ole ottanut huomioon niitä alueellisen rajautumisen muotoja, joita näihin ideoihin ja ajatuksiin on liittynyt (ks. Heffernan 1998: 1–7). Euroopan, ja siis nykyään erityisesti Euroopan unionin, alueelliseen rakentamiseen saumattomasti liittyviä prosesseja tarkastelemalla voidaan myös kuvata sitä, mille alueille pohjoisen ulottuvuuden kaltaiset aloitteet vaikutuksensa ulottavat ja mitä vaikutuksia niillä on Euroopan po-

liittis-alueelliselle järjestelmälle. Jotta artikkelissa esiteltävä näkökulma tulisi ymmärretyksi, tarkastelen ensin lyhyesti sitä perspektiiviä, johon liitän artikkelin empiirisen materiaalin analyysin.

Geon politiikka ja käsitteellinen muutos

Yksi geopolitiikan traditiota parhaiten kuvastavista piirteistä on se, että uskomattoman vähän huomiota on kiinnitetty siihen, mitä itse asiassa tarkoitetaan puhuttaessa *geosta* ja *politiikasta*. Esimerkiksi sanaa politiikka viljellään tutkimuksissa kyllästymiseen asti ilman, että kerrottaisiin, mitä sillä misäkin yhteydessä tarkoitetaan. Tämä puute tulee ilmi niin angloamerikkalaisen kuin romaanisen geopolitiikan tutkimuksen perinteessä. Niin saksalainen *Geopolitik*-traditio, kylmän sodan jälkeinen realistinen geopolitiikka, maailmanjärjestelmänalyysistä ammentava koulukunta, uuspositivistinen geopolitiikka, »uusi geopolitiikka» kuin »kriittinen geopolitiikkakaan» eivät ole kenneet erityisemmin vastaamaan politiikkaa koskevaan ongelmaan. Maailmansotien välinen saksalainen traditio näkee politiikan valtiona ja sen elinpiirin laajentamisena (ympäristödeterminismi), pääasias- sa pohjoisamerikkalainen realistinen koulukunta jatkuvana valtioidenvälisenä kamppailuna (luonnontilasta kumpuava rationalismi), wallersteinilainen maailmanjärjestelmänalyysi periferian ja ytimen välisenä historiallisena maailmantalouden rakenteena (historiallis-taloudellinen determinismi), uusi geopolitiikka globaalien markkinoiden ja valtioiden välisenä suhteena (taloudellinen liberalismi) ja kriittinen geopolitiikka yksisuuntaisena, vahvojen yksilöiden ja instituutioiden tekemänä maailmanpolitiikan tilan kirjoittamisena (governmentalism). Näihin kaikkiin käyttötapoihin on löydettävissä ymmärrettävät selitykset, mutta ne sivuutetaan tässä esityksessä (ks. Moisio 2000). Leimaa-antava piirre näissä kaikissa tutkimustraditioissa on kuitenkin se, että geopolitiikka on nimenomaan – tämä juontuu poliitikalle annettusta sisällöstä – globaali näkökulma. Erityisesti viimeksi kuluneiden kahdenkymmenen vuoden aikana politiikka on geopolitiikassa merkinnyt historiasta kumpuavia rakenteita sekä niiden alueellisuutta; (maailman)talouden rakenteet syrjäyttävät politiikan, kuten hyviin globalisaatiokertomuksiin aina kuuluu. Läntinen marxismiin, jota on sovellettu runsaasti geopolitiikan tutkimuksessa, soveltaminen tutkimuksessa on osittain johtanut siihen, että perustavanlaatuisen muutos geopolitiikassa on *aina* täytynyt hakea taloudellisesta rakenteesta. Geopoliittista prosessia on tämän logiikan mukaan

turha purkaa osiin, koska se noudattaa kuitenkin talouden perustaa.

Edellistä ei pidä ymmärtää siten, ettei edellä mainituilla tutkimustraditioilla olisi ymmärrystä politiikasta. Niiden tapa ymmärtää politiikka häivyttää politiikan geopolitiikasta, jos asiaa katsotaan nimenomaan poliittista toimintaa – siis juuri politiikkaa – tarkastellen tutkimusperinteen näkökulmasta. Tämän tradition johtavia nimiä ovat olleet muiden muassa Quentin Skinner (esim. 1989), Reinhart Koselleck (esim. 1985) ja Terence Ball (esim. 1988). Poliitiikan problemaattisuutta kohtaan tunnetulla välinpitämättömyydellä on ollut kauaskantoiset seuraukset, sillä geopolitiikka ei sitten Rudolf Kjellénin ole löytänyt paikkaansa erityislaatuisena politiikan muotona, vaan on rinnastunut pitkälti angloamerikkalaisessa perinteessä käytettyyn *World Politics*-terminiin. Tämä on nimenomaan syy siihen, miksei geolle ole aiemmin löytynyt paikkaa politiikassa, vaan se on ollut politiikan hiljainen taustanäyttämö tai korkeintaan poliittisten prosessien seuraus. Edward Sojan (1989) teesi siitä, että moderni aikakausi ja moderni tiede sen mukana on alistanut tilan historiaa aikaa painottamalla, näyttää ilmeiseltä geopolitiikan perinnettä tarkasteltaessa. Mutta tämä on tietenkin osittain liioittelua, sillä jokainen geopolitiikan aikaisemmista tutkimustraditioista sisältää piilossa olevia tilallisia perusoletuksia, joista yhtä, valtiokeskeistä tiedontuotantoa, on käsitelty viime aikoina runsaasti poliittis-maantieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Agnew 1994; Häkli 2000). Tila ja sen rakentaminen oli kuitenkin geopolitiikan keskeinen innoittaja erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensi vuosikymmeninä, kuten Gearóid Ó Tuathail (1996) osoittaa.

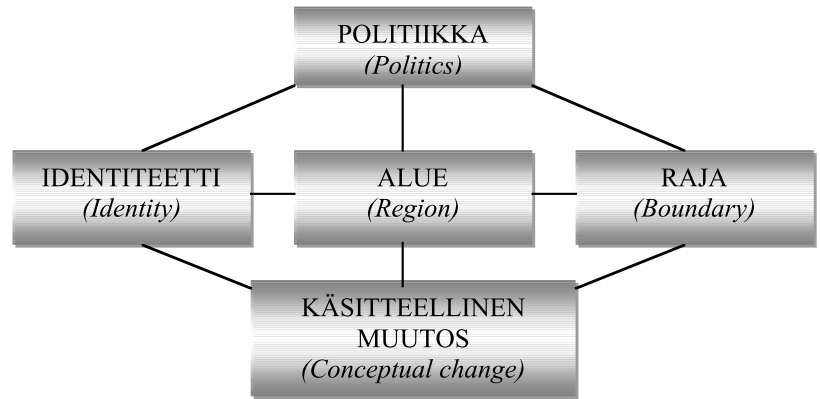
Tilan ja geon osittainen paluu kriittisen geopolitiikan muodossa on osoitus siitä, että geo on alettu ottaa jälleen vakavasti yhteiskuntateoriassa – kriittisen geopolitiikan ilmiselvistä puutteista huolimatta. Kuitenkin seikka, jota ei ole geopolitiikan tutkimuksen yhteydessä huomattu, on se, että politiikalle annettu merkitys vaikuttaa ratkaisevasti niihin valintoihin ja mahdollisuuksiin, joita geolle voidaan antaa geopolitiikan tutkimuksessa. Ja kuten aitoon dialektiikkaan kuuluu, tämä suhde toimii myös toiseen suuntaan: geolle annettava merkitys rajaa käsitystä politiikasta akselilla, jota voitaisiin kutsua alue–fyysinen ympäristö -akseliksi. Mitä lähempänä fyysisen ympäristön (maavoima, merivoima, strateginen sijainti jne.) painotusta ollaan – ja pyritään Mackinderin (1904) tapaan paljastamaan maailmanpolitiikan piilossa olevat fyysiset taustavoimat ja lait – sitä teknisempi käsitys politiikasta muodostuu. Ääritapauksessa ihminen ainoastaan toteuttaa luonnon suurta suunnitelmaa. Poliitiikka on tässä tapauksessa sek-

toraalisesti ainoastaan hallituksia, sotia, vaaleja ja vaalien odotusta. Kun aikaisemmin mainitulla akselilla liikutaan puolestaan lähemmäs aluetta ja sen muotoutumista ihmistoiminnan kautta, mahdollisuus politiikka-käsitteen syventämiseen kasvaa. Se tarjoaa mahdollisuuden seurata poliittista prosessia itseään sekä siihen liittyvää perustelujen ja vastustamisten dynamiikkaa, päätöksiin johtavaa argumentaatiota, poliittiseen toimintaan aina liittyviä käsitteellisiä muutoksia ja lopulta poliittisen prosessin kautta syntyviä alueita tai niiden syntymättömyyttä.

Aluemaantieteellisestä näkökulmasta tarkastellen onkin syytä pohtia, missä määrin alueet rakentuvat aina osana jatkuvaa geopolitikointia. Tällöin alueet ovat ensin ideoita paperilla (olivatpa ne sitten talusalueita tai joitain muita), sitten julkisessa keskustelussa yleisesti hyväksyttäväksi tarjottuja ja siinä mielessä puolustettuja väitteitä, ja lopulta rajattuja alueita maan pinnalla (Moisio & Harle 1999). Kyse on siis poliittisen prosessin – jonka sisällä kamppaillaan sanoilla ja teksteillä – seuraamisesta. Jean Gottman (1981: 432) muotoili asian seuraavasti: »Maantiede ja politiikka kehittyvät samassa tilassa – Se on monimuotoistunut ja jakaantunut tila. Maantiede analysoi eroja eri alueellisten yksiköiden välillä; poliittiset prosessit hallitsevat alueellista jakaantumista.»

Koska alue ei muodostu ilman rajaa, tulee raja luonnollisesti ottaa geopolitiikan toiseksi avainkäsitteeksi. Ja koska rajan tuottaminen ja alueen muodostuminen, siis alueeseen ja rajaan liittyvä poliittinen prosessi, on aina yhteydessä siellä asuviin ihmisiin ja heidän kollektiivisiin identiteetteihinsä, yhdistyy identiteetti luontevasti geopolitiikan kolmanneksi avainkäsitteeksi. Näin voidaan löytää ne piirteet, jotka luonnehtivat geopolitiikkaa erityislaatuisena politiikkana. Yksinkertaisesti sanottuna geopolitiikka on erityislaatuista politiikkaa, joka suuntautuu alueeseen, rajaan ja sitä kautta identiteettikytkökseen. Mutta se ei tule ymmärretyksi ilman että politiikalle annetaan oma sisältönsä (ks. esim. Palonen 1993).

Poliittisessa toiminnassa ei ole totuuksia, vaan toisiaan vastaan kilpailevia perusteluja. Tämä voitaisiin Friedrich Nietzscheä (1989) mukaillen muotoilla geopolitiikan yhteyteen tarkoittamaan sitä, että on vain lukematon joukko tulkintoja ja väittämiä alueista sekä niitä ympäröivistä rajoista – yleisemmin sosiaalisesta todellisuudesta – ilman että yhtäkään niistä voitaisiin osoittaa yksiselitteisesti todeksi tai jollain tapaa oikeaksi. Tästä seikasta juontuu päättymättömän geopolittisen kamppailun perusluonne. Geopoliittisessa toiminnassa ei ole täten riidattomia tosiasioita – vaikka joillakin erityistyyppisillä alueilla, esimerkiksi valtioilla, on sosiaalisessa elämässä lähes kyseen-

Kuva 1. Geopolitiikan peruselementit.
Figure 1. The basic elements of geopolitics.

alastamattomaksi tosiasiaksi muotoutunut rooli – vaan suuri joukko erilaisia ja keskenään kilpailevia tulkintoja rajoista, alueista ja niiden kautta muotoutuvista identiteeteistä. Geopoliittiseen toimintaan liittyy spesifisti se, että poliittinen prosessi liittyy rajoihin tai alueisiin. Kysymys on siis osittain jonkin poliittisen prosessin seuraamisesta sen kehittyessä retoriikasta fyysisiksi rajoiksi (tai prosessin epäonnistuessa rajojen muodostumattomuudesta). Kyse on siten eräänlaisen piilevän geopolitiittisen toiminnan – joka on rajaa tai aluetta valmistavien tai purkavien argumenttien ja niitä vastustavien argumenttien politiikkaa – kartoituksesta. Tästä seuraa se, että geopolitiittisessä toiminnassa argumentoidaan käsitteillä, joilla pyritään muuttamaan muita käsitteitä. Käsitteellinen muutos on tässä mielessä aina tulos geopolitiittisesta toiminnasta (kuva 1).

On syytä painottaa, että geopolitiittinen toiminta kohdistuu lopulta aina alueiden ja niitä ympäröivien rajojen määrittelyyn ja niihin liittyviin kiistoihin sosiaalisen todellisuuden ja järjestyksen luomiseksi. Toisin sanoen geopolitiittinen toiminta on politiikkaa, jossa käydään taistelua vallasta jäsentämällä maailmaa geopolitiittisin termein ja jossa sosiaalista maailmaa jäsennetään ja järjestetään antamalla puheelle tai pikemmin politiikan kohteina oleville alueille »maantieteellisiä» nimiä ja rajoja puhujan tai yleensä toimijan arvojen ja tavoitteiden edistämiseksi (Moisio & Harle 1999). Mitä muuta Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden projekti voisi olla?

Pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikka

Voidaan ironisesti todeta, että pohjoinen tekee pohjoisesta ulottuvuudesta samalla sekä heikon että vahvan. Heikoksi sen tekee se tosiseikka, että pohjoinen ei ole kuin suunta – se ei siis itsessään

vastaa kysymykseen »kuinka kaukana pohjoisessa». Pohjoinen voi olla yhtä hyvin etelässä kuin pohjoisessa – kaikki on kiinni siitä, mistä asiaa katsotaan. Tämä seikka ilmentää pohjoisen ulottuvuuden poliittista kiistaa varsin selkeästi. Vahvaksi pohjoisen ulottuvuuden tekee se, että pohjoinen on kirjaimellisesti määrittämätön – ainaisen tulkinnan kohde. Se puolestaan tuo lisää geopolitiittisessä toiminnassa tarvittavaa pelitilaa, kuten Kari Palonen (1993) on esittänyt, ja mahdollistaa tiukoista maantieteellisistä koordinaattipisteistä irrotetun politiikan. Tämä on nimenomaan se ilmiö, joka luonnehtii Euroopan unionin laajentumiskeskustelua yleisemmin (ks. myös Moisio 1999). Mutta Pohjoisen ulottuvuuden alueellisesta laajuudesta käytävää kamppailua seurattaessa on huomio kiinnitettävä juuri niihin aloitteen tavoitteellisiin sisältöihin, jotka viime kädessä tuovat pohjoiselle sen alueellisen hahmon. Tärkeintä on kysyä, minkä yksikön alueellista hahmoa ja rajoja ollaan rakentamassa. Tätä kautta pohjoisen ulottuvuuden ei voida sanoa olevan enää niin hahmottomaton kuin asiakirjoissa esitellyn maantieteellisen määrittelyn perusteella voisi ajatella. On tietenkin havaittavissa, että lukuisten toimijoiden pohjoisen määrittämisessä on runsaasti niin sanottua pelkkää retoriikkaa, kuten retoriikkaa, jossa poliittinen toimija (retori) esittää Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden sisältävän (argumentti) yksiselitteisesti myös sen vierailumaan (yleisö), jossa satutaan liikkumaan (ks. esim. Harle 2000). Tämän vuoksi onkin tarkasteltava juuri niitä dokumentteja, joissa pohjoiselle haetaan asiakysymyksiin liittyvää sisältöä, tarkoituksenmukaista poliittista tekstiä.

Kun Suomen pohjoisen ulottuvuuden aloitteelle ja sitä luonnehtivalle maantieteelliselle käsitteelle alettiin hakea sisältöä, se siirtyi politiikan kentälle. Tätä geopolitiittista prosessia voi seurata monella tavalla, mutta tematiikkamme kannalta on

luontevinta tarkastella sitä käsitteellistä sisältöä, joka pohjoiselle ulottuvuudelle on annettu pohjoisen ulottuvuuden aloitteen ensi askelista lähtien. Täten erityisen mielenkiinnon kohteeksi nousevat dokumentit, jotka luonnehtivat koko pohjoisen ulottuvuuden sisältöä ja niitä vedenjakajia, joiden kautta pohjoisen Euroopan politiikalle on muotoutunut tunnuspiirteitä. Prosessin alkupuolelta dokumenteiksi on valittu Paavo Lipponen Rovaniemellä 15. syyskuuta 1997 pitämä aloitteenomainen puhe Euroopan unionin pohjoisesta ulottuvuudesta (ks. Lipponen 1997) ja tätä seurannut tarkentava puheenvuoro toukokuussa 1998 Helsingissä (ks. Lipponen 1998). Tämän lisäksi tarkastellaan suomalaisen virkamieskunnan laatimaa selvitystä »Alustava toimintaohjelma Euroopan unionin Pohjoisesta ulottuvuudesta» (1998). On huomattava, että tämä dokumentti on pääpiirteissään sama, jolla Paavo Lipponen lähestyi silloista Euroopan komission puheenjohtajaa Jacques Santeria helmikuussa 1998 esitelläkseen tarkemmin Suomen intresseissä olevaa pohjoista ulottuvuutta.

»Pohjoinen pohjoinen» sekä Suomen ja Venäjän suhde

Kun Suomi ja Ruotsi tulivat mukaan Euroopan unioniin, sille muodostui pohjoinen ulottuvuus, joka tarvitsi nyt myös oman politiikkansa (ks. Lipponen 1997: 125). Tuo politiikka oli alkuvaiheessa hyvin pitkälti sidoksissa Suomen kansallisiin intresseihin, vaikka se olikin puettu kehittyvän Unionin ulkosuhteiden – siis Venäjän suhteiden – hoitoon. Lipponen nimenomaan määrittä, että pohjoisen ulottuvuuden politiikka kuuluu Unionin ulkosuhteiden hoitoon (lukuun ottamatta perinteistä turvallisuuspolitiikkaa) vastauksena Agenda 2000 -hankkeelle, joka oli suuntautunut Unionin sisäpolitiikkaan (tämä on osittain väärä tulkinta Agenda 2000 -prosessista). Pohjoisen ulottuvuuden aloitteen kautta Suomesta oli tarkoitus muodostaa alueen talouskeskus, ja aloitteen tarkoituksena oli vakauttaa koko alueen tilannetta erityisesti suhteessa niihin uhkiin, joita Venäjältä näytti löytyvän: saatamisen leviäminen, ydinvoimaonnettomuudet, elintaseroista johtuvat ongelmat, yhteiskunnallisen rauhattomuuden ongelmat, huume-kauppa ja järjestäytynyt rikollisuus (ks. Lipponen 1997: 127).

Suomi tarjosi kansallisen intressinsä pehmittämiseksi Unionille lukuisia mahdollisuuksia, jotka kaikki olivat sidoksissa Venäjään. Unionin kannalta olisi tärkeää, että Venäjä saataisiin liitettyä eurooppalaisiin rakenteisiin, jotta päästäisiin Unionin keskeisiin tavoitteisiin: rauhaan ja vakauteen sekä vaurauteen ja turvallisuuteen. Pohjoista ulottuvuutta tarvittaisiin tähän, mutta myös laajojen

pohjoisten raaka-ainevarojen hyödyntämiseen ja kaupan vapauttamiseen pohjoisilla alueilla. Kaikkien intressit (tarkemmin Suomen ja Euroopan ytimen) siis kohtasivat erityisesti pohjoisessa pohjoisessa. Mutta ne kohtasivat vain silloin kun Suomi lupautuu pitämään rajansa tarkoin kontrolloituina, jotta huumeiden ja ihmisten salakuljetus Unionin ulkopuolelta (Venäjältä) saadaan kuriin (ks. Lipponen 1997: 128–129). Suomi ei siis luovunut tehdä ainoastaan Unionin ja Venäjän välisestä rajasta helposti läpäistävää.

Suomen pohjoinen ulottuvuus – sellaisena kuin pääministeri Lipponen sen esitti Rovaniemellä 1997 – oli monella tapaa Esko Antolan (1998) terminologialla »pohjoisen pohjoisen» politiikkaa, jonka yksi mutta tässä vaiheessa vielä hahmottomaton ulottuvuus oli Itämeren alue. Tämä liittyi oleellisesti Suomen omaan turvallisuuspolitiikkaan niiden uhkien ja mahdollisuuksien muodossa, joita pohjoisille alueille sijoitettiin. Euroopan ytimen mentaalikarttojen pohjoisille valkoisille alueille alettiin antaa geopolitiittista sisältöä, jonka työnimeksi annettiin pohjoinen ulottuvuus. Pääministeri Lipponen (1997: 131) nimenomaan painotti aloitteen alueellista perustaa, jotta maakohtaiset strategiat saataisiin parhaiten toteutettua. Vaikka Lipponen määrittikin pohjoisen ulottuvuuden alueen varsin laajasti rajoittumaan Islantiin lännessä, Luoteis-Venäjään idässä, Jäämereen pohjoisessa ja Itämeren etelärantaan etelässä, oli aloite räätälöity pitkälti Suomen ja Venäjän suhteeksi. Se siis palveli Suomen ulkopolitiikkaa ja yleisemmin Suomen kansallisia intressejä. Tässä mielessä se oli suora jatko niille painotuksille, joita Suomi käytti jäsenyysneuvotteluissa muutama vuosi aiemmin.

Pohjoisen ulottuvuuden eurooppalaistaminen ja Unionin velvollisuudet pohjoisilla alueilla

Kun Suomi lähetti oman virallisen luonnoksensa Euroopan yhteisöjen komission puheenjohtajalle Jacques Santerille helmikuussa 1998, oli pohjoisen ulottuvuuden aloite saanut huomattavasti erilaisen muodon kuin Lipponen aikaisemmassa puheessa. Pääasialliseksi pohjoiseksi oli muotoutumassa Itämeren alue, ja aikaisemmin painotettu »pohjoinen pohjoinen» oli mukana ainoastaan Euroopan unionin strategisena energialähteenä ja Kuolan alueen ympäristöongelmina. Kyseessä oli erityisesti Euroopan unionin politiikan kehittäminen ja sen etujen (ja velvollisuuksien) määrittäminen pohjoisen Euroopan muuttuvassa tilanteessa. Suomi halusi painottaa, että kyseessä on nimenomaan Euroopan unionin politiikka ja vielä erityisemmin sen ulkosuhteiden hoito suhteessa Venäjään. Niinpä koko aloite on muotoiltu

Unionin ja Venäjän suhteeksi sekä Itämeren alueen potentiaalin hyödyntämiseksi. Pääministeri Lipponen ilmaisi tämän kuitenkin Suomen historialliseksi saavutukseksi SITRAn »Suomen Pohjois-Eurooppa-strategian» julkistamistilaisuudessa siten, että Suomen aloite korostaa uutta eurooppalaista mallia, jossa perifeerinen pohjoinen ei ole ainoastaan sopeutuja, vaan aktiivinen vaikuttaja ja aloitteentekijä suhteessa Euroopan keskukseen, johon se kuuluukin (ks. Lipponen 1998). Kuten Euroopan unionin ministerivaliokunnassa hyväksytyssä aloitteessa todetaan:

»Euroopan unionille muodostui pohjoinen ulottuvuus sen laajetessa Suomen ja Ruotsin jäsenyyden myötä yli Itämeren ja napapiirin ja saadessa yli 1300 kilometriä pitkän rajan Venäjän kanssa. Tämän kehityksen myötä Unionista tuli merkittävä toimija pohjoisilla alueilla. Käynnissä oleva seuraava laajentuminen korostaa entisestään pohjoisen ulottuvuuden merkitystä Unionin ulkosuhteille» (Alustava... 1998: 1).

Ulkosuhteista muodostuu edellistä lainausta mukailien välttämättömyys, sillä raja Venäjän kanssa kehittyi monella tapaa ongelmalliseksi, mutta sisältää toisaalta runsaasti mahdollisuuksia. Koska Suomi on osa Eurooppaa, tulee Unionin poliittisena toimijana kyetä vastaamaan myös Suomeen kohdistuviin velvollisuuksiin, Euroopan ulkopuolelta aiheutuviin ongelmiin, sillä »jäsenyys ehdokkaiden omaksuessa EU:n lainsäädännön laajenee tämän lainsäädännön ja Unionin hallintokäytäntöjen sovellusalue ja erottava linja uhkaa siirtyä Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan rajoille. Laajentuminen lisää näiden maiden ja Unionin yhteistä rajapintaa» (Alustava... 1998: 2). Tällä tavoin pohjoisesta ulottuvuudesta tulee osa Unionin laajentumispolitiikkaa ja rajadynamiikkaa, joka puetaan raja-alueyhteistyön muotoon myös Baltian maiden ja Venäjän suhteiden parantamisen kautta. Venäjän ja Euroopan unionin yhteistyömuodot eivät rajoitu ainoastaan energia- ja liikenneverkostojen kehittämiseen, vaan sisältävät myös ympäristöongelmien ehkäisyä ja ydinturvallisuuden kehittämistä, koska »ydinlaitokset muodostavat huomattavan ydin- ja säteilyturvallisuu-teen liittyvän riskin EU:n koko itärajan pituudella» ja koska »pohjoisella alueella tilanne on erityisen huolestuttava useista eri syistä» (Alustava... 1998: 11). Aloitteessa nimenomaan painotetaan sitä, että tärkeänä tavoitteena on Euroopan unionin lähialueilta peräisin olevien uhkien ehkäiseminen ja torjuminen. Näin se on taitavasti puettu Euroopan rajautumisen tematiikkaan, jota ulkosuhteiden hoito yleisemminkin aina ilmentää. Venäjä nähdään aloitteessa siten ongelmana, mutta potentiaalisena energialähteenä ja osana pohjoisen Euroopan tulevia markkinoita.

Suomen aloitteessa painotetaan, että se ei ole luonteeltaan alueellinen vaan että sen on tarkoitus olla eurooppalaista politiikkaa suhteessa Euroopan ulkopuoleen (Alustava... 1998: 3). Tämä on osin ristiriidassa Itämeren alueen voimakkaan painotuksen kanssa. Itämeren alue on nimittäin Suomen aloitteessa muotoutumassa luonnolliseksi talousalueeksi, jonka alueelle kehitetään infrastruktuuria tulevien toimintojen mahdollistamiseksi. Itämeren kauppaa ja siihen tulevaisuudessa kohdistuvia investointeja painottamalla Euroopan pohjoinen siirtyy aina vain etelämmäksi ja liittyy Suomen aloitteessa jo selvästi Puolaan ja Baltian maihin (ks. Alustava... 1998: 13–15).

Kun Suomi, Ruotsi ja Itävalta liittyivät Euroopan unioniin vuonna 1995, muodostui Suomen ja Venäjän rajasta samalla Euroopan unionin ja Venäjän välinen raja. Euroopan alueellisen rajautumisen kannalta tämä oli myös onnekas yhteensattuma: onhan Suomen ja Venäjän välinen raja ollut historiallisesti erittäin tärkeä osa suomalaista identiteettiä (ks. Paasi 1996), ja täten sen jatkuva henkinen uusintaminen tulee toimimaan myös Euroopan ja Venäjän välistä rajaa rakentavana, kuten yhdessä Vilho Harlen kanssa olemme teoksessa *Missä on Suomi?* osoittaneet (Harle & Moisio 2000; ks. myös Moisio 1998). Tämä on luettavissa myös Suomen pohjoisen ulottuvuuden aloitteesta. Mutta verrattuna aiempaan pääministeri Lipposen (1997) esittämään pohjoisen ulottuvuuden ideaan, on Euroopan ja sen ulkopuolen rajasta muotoutumassa läpäisevämpi – vaikka rajakontrollin painotusta ei sinänsä ole vähennetty – koska erilaiset rajan ylittävät yhteistyömuodot Venäjän kanssa on otettu esille. Samoin Itämeren piirin painotus funktionaalisenä talousalueena liittyy pohjoisen ulottuvuuden aloitteen ja siinä ilmevä Euroopan unionin rajautumisen tiukemmin erilaisiin yhteistyön verkostoihin. Näin Suomen aloitetta voi lukea myös kansainvälistä jännitystä potentiaalisesti vähentävänä tekijänä.

Euroopan yhteisöjen komission pohjoinen ulottuvuus

Suomalaisen valmistelun jälkeen Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden aloite siirtyi Euroopan komission huomaan. Tämä tapahtui siten, että Luxemburgin Eurooppa-neuvosto velvoitti joulukuussa 1997 komission laatimaan väliraportin pääministeri Lipposen muutama kuukausi aiemmin esittelemästä Suomen geopolittisesta aloitteesta – samaan aikaan kun Suomessa määriteltiin pohjoisen itsensä toimesta pohjoista ulottuvuutta. Komissio laati pyynnön mukaisesti tiedonannon Suomen esittelemästä pohjoisesta ulottuvuudesta Wienin Eurooppa-neuvostoon vuonna 1998 (Unionin...

1998), jolloin Euroopan pohjoisen politiikan tuomisesta käytännön asialistalle tuli lopulta päättää. Tätä komission (ytimen) dokumenttia tuleekin siten verrata alunperin suomalaiseseen (periferian) retoriseen pohjoisen määrittelyyn, joka pyrki tuomaan sisältöä myös Euroopan ytimen ymmärrykseen Euroopan pohjoisesta.

Euroopan komission näkökulma Suomen pohjoisen ulottuvuuden aloitteesta lähtee liikkeelle siitä, että pohjoinen merkitsee Euroopan ytimen ja Venäjän välistä politiikkaa (ks. Unionin... 1998). Tämä seikka tulee esille siitä, että komissio viittaa Eurooppa-neuvoston Gardifissa 1998 tekemään havaintoon siitä, miten Suomen aloite ja Venäjän ympäristöongelmat Luoteis-Venäjällä olisi mahdollista yhdistää toisiinsa. Pohjoinen ulottuvuus ei siten komission näkökulmasta kantaisi ainoastaan Suomen aloitteena, vaan osana laajempaa Venäjä-strategiaa, joka on pitkälti irrotettu niistä pääministeri Lipposen esittämistä Suomen kansallisista intresseistä, jotka olivat alunperin aloitteen kantimena. Sen sijaan pohjoinen ulottuvuus on liitetty – ainakin näennäisesti – kaikkien viidentoista maan yhteisiin tavoitteisiin. Samalla komissio lisää, että pohjoisen ulottuvuuden aloitteen merkitystä korostaa entisestään se, että Viro, Latvia, Liettua ja Puola osallistuvat Euroopan unionin laajentumiskehitykseen. Näin Unionin ulkopoliittika ja laajentumiskysymys on tuotu pohjoisen ulottuvuuden keskiöön. Komissiolle on tärkeää se, että »pohjoinen alue on myös Unionin *tällä hetkellä* ainoa suora maantieteellinen yhteys Venäjän federaatioon ja sellaisena tärkeä EU:n ja kyseisen maan väliselle yhteistyölle» (Unionin... 1998; kursivointi kirjoittajan).

Euroopan komissio painottaa, että se tukee voimakkaasti alueellista yhteistyötä koko Euroopan mantereella, mutta haluaa, ettei pohjoista ulottuvuutta nähtäisi alueellisena aloitteena (ks. Unionin... 1998). Tämä korostaa pohjoisen ulottuvuuden käsitteellistä muutosta osaksi Euroopan ja Venäjän välistä ulkopoliittika myös energiapolitiikan osalta. Se korostaa siis myös sitä, ettei Suomen aloitteessa voimakkaasti esiintynyt Itämeren alueen funktionaalinen talousalue ole komission intresseissä. Tämä saattaa samalla tarkoittaa sitä, ettei pohjoinen ulottuvuus kykene nousemaan sellaiseksi verkostoituneen pohjoisen Euroopan avainkäsitteeksi, joka kattaisi erilaisten alueellisten toimintojen koko kirjon.

Mutta tärkeämpää on huomata, miten komission näkökulma pohjoiseen korostuu rajan politiikkana, tarkoituksena edesauttaa yhteisen Euroopan alueellista rakentumista. Tämän yhteisen Euroopan luominen on samalla rajautumisen logiikkaa, joka ilmenee erityisesti erilaisuuden korostamisena Venäjän ja Euroopan unionin rajan yhteydessä.

Komission tiedonannossa (Unionin... 1998) korostuvat erityisesti turvallisuuden eri aspektit: esimerkiksi Venäjän ympäristöongelmat, jotka kuvataan uhkaksi koko Euroopalle, sekä sairauksien leviämisen estäminen. Näin komissio linjaa pohjoisen ulottuvuuden suuntaviivat suhteessa neljään toisiinsa kiinteästi sidoksissa olevaan kysymykseen: alueen vakauden ja turvallisuuden edesauttamiseen, raja-aluekysymyksiin, alueelta alkunsa saavien uhkien torjuntaan sekä ympäristöä kohtaan kohdistuvien uhkien torjuntaan.

Kun komissio tiedonannossaan (Unionin... 1998) luo suuntaviivoja Euroopan pohjoiselle ulottuvuudelle – tai pikemmin itäiselle ulottuvuudelle liittämällä sen erityisesti osaksi omaa kehityksessä olevaa ulkopoliittikaansa ja siihen saumattomasti liittyvää laajentumiskysymystä – raja Venäjän ja »todellisen Euroopan» välillä syvenee. Samalla syvenee myös aloitteen alkuperäisen kansainvälistä jännitystä lieventävän ja rajojen läpäisevyyttä lisäävän luonteen ja komission muotoilun välinen ristiriita. Periferian aloite on ytimen muotoiltavaksi siirrettyään menettänyt osan siitä pohjoisesta kontekstista, joka sille pyrittiin antamaan. Tässä mielessä Euroopan yhteisöjen komission käyttämä valta Euroopan alueellisessa rakentumisessa ei rajoitu ainoastaan asialistan tekijän rooliin, vaan mahdollistaa sen, että erilaisten aloitteiden käsitteellisellä muutoksella kyetään samalla muuttamaan niiden luonnetta (vrt. Schmidt 2000). Pohjoisen ulottuvuuden yhteydessä tämä tarkoittaa sitä, että Euroopan keskuksen näkökulmasta pohjoisuus on jotain, joka pitää saada liitettyä järkevällä tavalla sen omaan dynamiikkaan mutta joka pitää samalla pitää kurissa – estää sen alueellisen perustan hahmottuminen – ja liittää osaksi kokonaisuutta (vrt. Joenniemi 2000). Pohjoisen ulottuvuuden alueellisen perustan hahmottumisen estäminen tapahtuu niin halutessa erilaisia alueen institutionalisoitumiseen tarvittavia instrumentteja rajoittamalla. Ytimen näkökulmasta tarve tähän syntyy nimenomaan siitä, että Euroopan sisäisiä rajoja ollaan purkamassa – ei uudelleen rakentamassa. Ilmeisesti Euroopan unionin ydin on osaltaan oppinut pitämään »Pohjolaa» varteenotettavana kilpailijana omalle »Euroopalleen», joten erillisen Pohjolan uudelleenmuodostumisen mahdollisuudestakin halutaan päästä eroon. Tämä on varsin ymmärrettävää, jos Euroopan unionista on vähä vähältä muodostumassa uusmoderni valtio.

Siirrettyään Euroopan parlamentin ulko- ja turvallisuusasiain sekä puolustuspolitiikan valiokunnan käsittelyyn vuonna 1999 Euroopan unionin pohjoinen ulottuvuus sai taas uutta sisältöä. Käsitteellinen muutos vei sitä taas lähemmäksi sen syntyseutuja, »pohjoista pohjoista», jolloin erityisesti äärimmäisten arktisten alueiden korostus li-

sääntyi (ks. Mietintö... 1999), vaikka myös Itämeren alueen painotus korostui monessa suhteessa. Huolimatta siitä, että valiokunta lukee pohjoisen ulottuvuuden Euroopan unionin Venäjän politiikan keskeiseksi osaksi, se painottaa, että käsitteelle tulisi luoda selkeä alueellinen perusta, joka tietenkin erottaisi sen selvästi pelkästä rajan politiikasta. Se on näin selkeä vasta-argumentti komission (1998) harjoittamalle pohjoisen ulottuvuuden muotoilulle.

Euroopan parlamentin mietinnössä (ks. Mietintö... 1999) nousevat uudestaan mukaan myös pohjoisten alueiden ympäristöongelmat, mutta myös sellaiset kysymykset, jotka olivat siitä jo käsitteellisen kamppailun myötä pudonneet (kuten kysymys alkuperäisväestöistä). Samalla siirrytään takaisin sellaisten rahoituksellisten instrumenttien kehittämiseen, jotka eivät liity varsinaisesti luoteisen Venäjän energiavarojen hyödyntämiseen, vaan raja-alueyhteistyöhön, jonka tarkoituksena on keskittyä erityisesti Venäjän sosiaali- ja terveyskysymyksiin. Tämä puolestaan liittyy Euroopan unionin laajentumiseen siten, että »jos liittymiskumppanuuksiin sisällytetään pohjoisen ulottuvuuden käsitteen elementtejä, vakauden edellytykset voidaan luoda» (Mietintö... 1999: 11). Merkittävää on tämän lisäksi se, että pohjoista ulottuvuutta pyritään muuttamaan enemmän myös Unionin sisäpolitiikan instrumentiksi – mitä se oikeastaan olikin pohjoisen politiikan alkuvaiheessa.

Euroopan parlamentin aluepoliittisen valiokunnan lausunto Euroopan komission (1998) mietinnöstä tuo pohjoisen ulottuvuuden kiinnostavalla tavalla takaisin pohjoisten olosuhteiden käsitteilyyn. Se korostaa sitä, että Unionin ja Venäjän suhde on ainoastaan se kehys, joka toi pohjoisen politiikan Unionin asialistalle mutta joka ei saa rajoittaa aloitetta ainoastaan ulkosuhteiden hoitoon (Mietintö... 1999). Valiokunnan mukaan pohjoisen »alueen erityisolosuhteiden ja EU:n ja Venäjän yhteisen 1 300 kilometriä pitkän rajan huomioon ottaminen on osa Euroopan unionin politiikkojen pohjoista ulottuvuutta» (Mietintö... 1999: 13, kursivointi kirjoittajan). Lausunto korostaa sitä, että komission ehdotus ei edistä Luoteis-Venäjän ja Euroopan unionin pohjoisten alueiden vähäiseksi jäänyttä vuorovaikutusta. Tuon vuorovaikutuksen lisäämisen – ja siis Euroopan unionin alueellisen rajautumisen heikentämisen – olisi yhdessä Itämeren alueen kehittämisen ja »pohjoisen pohjoisen» herkästi haavoittuvan ympäristön suojelun kanssa oltava pohjoisen ulottuvuuden ydin. Näin Luoteis-Venäjän energiavarojen hyödyntäminen ja alueen ympäristöpolitiikka kiinnittyisivät suhteessa Venäjään. Valiokunnan ajatuksen ydin suhteessa Euroopan unionin rajautumista korostaneeseen komission lausuntoon on

se, että »Euroopan unionin laajentuminen ei saa johtaa maanosan yhä selkeämpään kahtiajakoon. Mahdollisuudet vastata erittäin merkittäviin uhkiin esimerkiksi ympäristöturvallisuuden osalta voidaan hyödyntää vain, mikäli Pohjois-Eurooppa hahmotetaan aluepoliittisena kokonaisuutena» (Mietintö... 1999: 16). Tämä korostaa komission retoriikalle vastakkaisen pohjoisen politiikan luomista, sillä se liittyy erityisen pohjoisen alueen luomiseen, joka ei välttämättä noudattaisi »tulevan Euroopan» rajoja.

Lopuksi: Euroopan unionin itälaajentuminen, Venäjä ja pohjoinen ulottuvuus

»Tarkoitan tietenkin 'Eurooppaa' ideana ja ideaalina, unelmana, visiona, suurena suunnitelmalla. Tarkoitan noita idealistisia ja teleologisia visioita Euroopasta projektina, prosessina, kehityksenä kohti jotain lopullisen eurooppalaista: visioita ja ideoita jotka kerran kertovat ja oikeutavat, ja ovat itsessään informoituja ja oikeutettuja jonkin sellaisen taholta, jota kutsutaan nyt Euroopan unioniksi. Ja tietenkin nimi 'Euroopan unioni' on itsessään tämän lähestymistavan tuotos. Unioni on sitä, mitä sen on tarkoitus olla – ei sitä, mitä se on.» (Garton Ash 1996)

Pohjoista ulottuvuutta ei voida tarkastella irrallaan Euroopan unionin alueellisesta kehityksestä ja siihen liittyvistä ideoista ja unelmista, joita oikeutetaan moninaisin keinoin, olivatpa ne sitten ydinturvallisuuteen tai ympäristöongelmiin liittyviä. Eurooppa ei ole vielä valmis, mutta ei ole pohjoisen ulottuvuuden aloitekaan: eihän sillä ole edes omia rahoitusinstrumentteja saati sitten laajaa virkamieskuntaa takanaan (pohjoiseen ulottuvuuteen on liitetty kaksi virkamiestä komissiossa). Temaattikkamme kannalta on kuitenkin huomattava, että Euroopan ytimen merkitys pohjoisen ulottuvuuden kohdalla on nimenomaan se, että se tuo yhden jäsenmaan aloitteen koko Unionin tasolle, jolloin kysymykseksi näyttää muodostuvan pikemminkin se, miten Unionille rakennetaan sille ongelmalliseksi muodostunutta itäistä ulottuvuutta. Näin pohjoinen ulottuvuus karkaa automaattisesti erilleen »puhtaista» Suomen kansallisista intresseistä vaikka niitä siihen tulee todennäköisesti jäämään. Joka tapauksessa edellä kuvattu pohjoisen ulottuvuuden käsitteellinen muutos ja käsitteestä käytävä kamppailu ilmentää sitä, että pohjoisessa ulottuvuudessa ei ole lopulta mitään »luonnollista» ja että kysymys Venäjästä on sen liikkeelle paneva voima. Pohjoinen ulottuvuus on ainakin yhtä paljon itäistä kuin se on pohjoista. Siksi siihen liittyviin ideoihin ja perusteluihin kietoutuu

paljon sellaista tematiikkaa, joka yhdistyy yleisemmin kansainvälisen jännityksen lisääntymiseen tai vähenemiseen.

Euroopan pohjoisen ulottuvuuden projekti on siirtynyt kirjaimellisesti Rovaniemeltä Brysseliin ja muotoutunut osaksi Unionin alati muuttuvaa ulkosuhteiden hoitoa – siitä on tullut erityisesti itä-laajentumiseen liittyvää Venäjä-politiikkaa Itämeren alueella ja energiapolitiikkaa Venäjän pohjoisilla alueilla. Sillä ei ole selkeästi rajautuvaa alueellista perustaa eikä sen avulla pyritä luomaan uutta ja omaa identiteettiä tunnistavaa »pohjoista aluetta», vaan yhteistä Euro-aluetta Euroopan parlamentin aluepoliittisen valiokunnan kriittisistä äänenpaineista huolimatta. Kun ajatellaan sitä merkittävää työtä, jota Venäjä on Unionin koheesion luomiseksi tehnyt viimeksi kuluneiden kausien aikana – aloittanut sodan Tshetsjeniassa – voidaan sanoa, että Suomi teki pohjoisen ulottuvuuden aloitteen Unionin kannalta juuri oikeaan aikaan Unionin koheesiopolitiikan edesauttamiseksi ja integraation syventämiseksi. Vahvaa Euroopan unionia kun ei synny ilman, että sille tunnistetaan selvästi erottuva *Toinen*, jonka erilaisuuteen alueellista yhdentymistä peilataan. Tätä Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden idea korostaa osuvasti, ja se liittyy saumattomasti Wienissä vuonna 1998 luotuun Venäjä-strategiaan.

Pohjoinen ulottuvuus ei ole Suomen tai edes sen lähialueen politiikkaa, vaan Euroopan unionin geopolitiikkaa. Toisin sanoen pohjoinen ulottuvuus on karannut Suomen kansallisesta intressipiiristä osaksi laajempaa Euro-politiikkaa, joka liittyy erottamattomasti Unionin uuteen aluedynamiikkaan sekä ytimen ja periferian suhteeseen. Suomen pohjoisen ulottuvuuden kannalta olisikin pelastus, jos uudessa eurooppalaisessa järjestyksessä keskuksesta tulisi merkityksetön – periferian ympäröimä keskus vailla merkitystä (vrt. Medvedev 2000). Itsessään pohjoinen ulottuvuus ei kuitenkaan aseta keskusta ja periferiaa toisiaan vastaan, vaan tarjoaa keskukselle mahdollisuuden kohdata »pohjoisessa» toisia keskuksia (vrt. Joensuu 2000).

Euroopalla on kuitenkin alueellinen ydin, joka pyrkii integraatiossa yhä pidemmälle. Lieneekin paikallaan huomauttaa, että Manuel Castellsin (1998: 311) esittämä visio Euroopan unionista uutena »verkostovaltiona» sysää puutteellisuudessaan syrjään sen keskittävän Eurooppa-valtion kehityksen, johon kuuluu oleellisesti väliportaan aluejärjestelmän kehitys. Tämä väliportaan kehitys ei voi kuitenkaan tapahtua noudattamalla vanhoja valtiorajoja, vaan Euroopan rakentamisen kannalta strategian tulee olla juuri erilaisten taloudellisten ja valtiorajoja ylittävien funktionaalisten talousalueiden luonti. Näille uusille synnytyville

alueille tulee siten merkittävä rooli: kitkeä moderniin eurooppalaiseen valtioon oleellisesti juurtunut kansallisuusaate ja synnyttää uusi eurooppalainen identiteetti. »Alueiden Eurooppa» onkin yhtäkkiä jotain aivan muuta kuin yritys perustaa Castellsin verkostovaltiota. Alueiden Eurooppa tulee pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikkaa tarkastellen korostamaan erityisesti Euroopan itsensä sisäistä rajattomuutta. Tässä huomiotta piilee vastaus siihen, miksi pohjoisesta ulottuvuudesta ei pidä Euroopan komission työpöydällä luoda toimivaa aluetta, vaan se tulee enemmän liittää Euroopan ja jonkin muun (Venäjän) suhteeseen. Eurooppa ei saa näet sisältää Euroopan ulkopuolisia alueita, jotka eivät tule osaksi uutta kehittyvää Euroopan väliportaan aluerakennetta. Tässä mielessä parlamentin aluepoliittisen valiokunnan näkökulmat eivät ota huomioon komission keskittävää Eurooppa-politiikkaa. Euroopan keskuksesta tarkastellen pohjoiselle ulottuvuudelle tulee, kuten havaitaan, tarkka maantieteellinen sisältö: se on kirjaimellisesti Euroopan ja sen ulkopuolen raja. Kuten Maria Todorova (1997) osuvasti esittää, Eurooppa päättyy siellä, missä poliitikot sen haluavat päättyvän.

Todorovan huomio kuvaa aivan oleellisella tavalla myös pohjoisen ulottuvuuden alueellista hanketta. Pohjoinen liukuu ja liikkuu erilaisten pohjoisten määrittelyjen tulkinnallisella kentällä. Koska tämä kenttä on rajoitettu niin alueellisesti kuin toimijoiden välisten suhteiden kautta, on merkityksellistä, millaiseksi pohjoisen ulottuvuuden ja yleisemmin pohjoisen Euroopan rakentaminen muodostuu ytimen ja periferian toimijoiden työnjaon seurauksena. Jo aiemmin havaittiin, että geon politiikkaan – alueista ja maantieteellisistä määreistä käytävään poliittiseen kamppailuun – liittyy aina käsitteellinen muutos. Tämä on ollut hyvin havaittavissa edellisessä aineiston analyysissä. Tuon käsitteellisen muutoksen kautta voidaan siten seurata uuden Euroopan ytimen ja sen alueellisen periferian välistä geopolitointia, jossa uuden Euroopan ja niin kutsutuista kansallisista intresseistään kiinni pitävän Suomen edut väistämättä törmäävät joissain asiakysymyksissä. Erityisen hyvin tämä käsitteellinen siirtymä näkyy siinä, miten pohjoisesta ulottuvuudesta on tullut Unionin Venäjä-politiikkaa.

Pohjoisen ulottuvuuden aloitteen näkökulmasta Euroopan unionin ja Venäjän suhteella on kaksi ulottuvuutta. Ensimmäinen niistä on identiteettipoliittinen: Euro-aluetta ei voi rakentaa rajaamatta sitä jostain muusta. Äkkiseltäänhän vaikuttaa, että pohjoinen ulottuvuus on osoitus juuri siitä, miten uuteen Eurooppaan luodaan hyvin läpäisevien rajojen järjestelmää. Mutta kun seurataan sitä käsitteellistä muutosta, jonka pohjoisen ulottuvuuden

aloite on kohdannut, tämä näkökulma näyttää vain osittaiselta. Läpäisevien ja keskinäisriippuvien rajaseutujen luonteenpiirteitä pohjoisessa ulottuvuudessa toki on, mutta ne ovat ristiriidassa sen sisällön kanssa. Jos pohjoinen ulottuvuus taas otettaisiin osaksi Unionin sisäpolitiikkaa, mahdollisuus pohjoisten rajojen läpäisyvyydelle lisääntyisi ja rajadynamiikka monipuolistuisi. Todennäköistä on kuitenkin, että pohjoinen ulottuvuus liitetään tiiviimmin juuri ulkosuhteiden hoitoon ja Unionin laajentumiseen Itämeren alueella. Tällöin »pohjoinen pohjoinen» jäisi ainoastaan raaka-aineiden perifeeriseksi lähteeksi. Jos taas pohjoinen ulottuvuus on rajan politiikkaa Euroopan unionille, voidaan ajatella, että se ei voi koskaan saada selkeää alueellista perustaa, rajoja ja alueellista identiteettiä, ellei sitä irroteta komission Venäjän-politiikasta. Ja koska pohjoinen ulottuvuus on vielä konkreettisesti hahmottomatonta rajan politiikkaa, kertoo lähitulevaisuus siitä kenties enemmän kuin sen lyhyt historia.

Toinen, vahvasti edelliseen sidoksissa oleva Venäjän ja Euroopan unionin pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikkaa kuvaava teema on materiaallinen. Pohjoisen Venäjän huomattavat raaka-ainevarat ovat strateginen energiavarasto, joka tulee saada hyödynnettyä myös Euroopan unionissa. Seuraavan kerran tästä kehityksestä saadaan viitteitä Portugalin Feirassa kesäkuussa 2000 pidetävässä huippukokouksessa, jossa pitäisi hyväksyä komission keväällä 2000 valmisteleva pohjoisen ulottuvuuden toimintaohjelma, vaikkakin Portugali otti omaan puheenjohtajaohjelmaansa erityiseksi painopistealueeksi »eteläisen ulottuvuuden». Joka tapauksessa Euroopan keskuksesta käsin tullaan jälleen määrittämään se, mitä pohjoisella Euroopassa tarkoitetaan. Samalla keskus tulee määrittämään sen, millaisia rajaseutuja pohjoiseen Eurooppaan rakennetaan. Huomionarvoista lienee kuitenkin se, että pohjoinen ulottuvuus on kenties lopullisesti karannut aloitteentekijänsä vaikutuspiiristä luotaessa uutta geopoliittista järjestystä. Kuten Märten Johansson (2000) toteaa: »Komissio on syksyllä 1999 koonnut raportin tärkeimmistä hankkeista pohjoisen ulottuvuuden alueella. – Tavoitteena on saada noin 30-sivuinen esitys EU-politiikan painopisteistä Itämeren alueella valmiiksi. – Tärkeä asia on, että toimintasuunnitelmasta tulee tarpeeksi konkreettinen poliittinen dokumentti, jonka painopisteitä voidaan neuvotella Venäjän, Baltian maiden ja Puolan kanssa. – Toivomme, että pohjoisen ulottuvuuden toimintasuunnitelma toisi selkeyttä ja kokonaisnäkemystä myös Suomen hallinnon sisälle.»

Kiitokset

Lämmin kiitos Tuija Arolalle, Jorma Kytömäelle ja ennakkotarkastajille kommentteista.

KIRJALLISUUS

- Agnew, J. A. (1994). The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy* 1: 1, 53–80.
- Alustava toimintaohjelma Euroopan unionin Pohjoisesta ulottuvuudesta (1998). Moniste. Ulkoasiainministeriö, Helsinki.
- Antola, E. (1998). Pohjoinen ulottuvuus: käsite, johon kasataan suuria odotuksia. *Aurora* 5, 20–22.
- Ball, T. (1988). *Transforming political discourse*. 199 s. Basil Blackwell, Oxford.
- Castells, M. (1998). *The end of Millennium*. 420 s. Basil Blackwell, Oxford.
- Clark, A. N. (1985). *Dictionary of geography*. 724 s. Longman, London.
- Garton Ash, T. (1996). Is Europe becoming Europe? <<http://globetrotter.berkeley.edu/Elberg/GartonAsh/ga-elb01.html>>.
- Harle, V. (1999). Pohjoinen ulottuvuus – luonnonoikku vai kuviteltu konstruktio. Julkaisematon moniste.
- Harle, V. (2000; painossa). Martti Ahtisaari, globaali rationalisti. *Ulkopolitiikka* 37: 1.
- Harle, V. & S. Moisio (2000; painossa). *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Vastapaino, Tampere.
- Heffernan, M. (1998). *The meaning of Europe. Geography and geopolitics*. 294 s. Arnold, London.
- Henningsen, B. (1997). The Swedish construction of Nordic identity. *Teoksessa* Sørensen, Ø. & B. Stråth (toim.): *The cultural construction of Norden*, 91–121. Scandinavian University Press, Oslo.
- Häkli, J. (2000; tulossa). In the territory of knowledge. State-centered discourses and the construction of society. *Progress in Human Geography* 24.
- Joenniemi, P. (1994). Region-building as Europe-building. *Teoksessa* Tunander, O. & O. S. Stokke (toim.): *The Barents region: Co-operation in Arctic Europe*, 213–226. Sage, New York.
- Joenniemi, P. (2000). The European Union's Northern Dimension: on the introduction of a new signifier. Esitelmäpaperi ISA:n vuositapaamisessa. Los Angeles, Yhdysvallat, 14.–18.3.2000.
- Johansson, M. (2000). Pohjoisesta ulottuvuudesta työkalu moneen lähtöön. *Alue-integraattori* 2000: 1, 1.
- Koselleck, R. (1985). *Futures past: on the semantics of historical time*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lipponen, P. (1997). The European Union needs a policy for the northern dimension. *Teoksessa* Heininen, L. & J. Käkönen (toim.): *The new north of Europe*, 125–132. TAPRI Research Reports, Tampere.
- Lipponen, P. (1998). EU:n pohjoinen ulottuvuus ja Suomi uudessa Pohjois-Euroopassa. <<http://www.vn.fi/vn/suomi/puhe/9805262.html>>.
- Mackinder, H. (1904). The geographical pivot of history. *Geographical Journal* 23, 421–437.

- Medvedev, S. (2000). The blank space. Glenn Gould, Russia, Finland and the North. Esitelmäpaperi ISA:n vuositapaamisessa. Los Angeles, Yhdysvallat, 14.–18.3.2000.
- Miekkavaara, L. (1999). Miten Suomi sai nimensä: Sebastian Münster Suomi-tietouden levittäjänä. *Map-pae Mundi* 2, 4–5.
- Mietintö komission tiedonannosta Unionin politiikkojen pohjoinen ulottuvuus (1999). Euroopan Parlamentti, Istuntoasiakirjat, PE 230.181.
- Moisio, S. (1998). Finland, geopolitical image of threat and the post-Cold War confusion. *Geopolitics* 3: 3, 104–124.
- Moisio, S. (1999). Kolme tulkintaa Euroopan unionin »itäisestä ulottuvuudesta» 1990-luvulla. *Alue ja Ympäristö* 28: 2, 38–57.
- Moisio, S. (2000). Re-thinking geopolitical tradition. Julkaisematon moniste.
- Moisio, S. & V. Harle (1999). Poliittisen maantieteen ja kansainvälisten suhteiden tutkimuksen rajapinnalla: näkökulmia suomalaisen geopolitiikan tutkimuksen kehitykseen. *Alue ja Ympäristö* 28: 2, 3–21.
- Neumann, I. B. (1999). *The uses of the Other. »The east» in European identity formation*. 281 s. Minnesota University Press, Minneapolis.
- Nietzsche, F. (1989). *Friedrich Nietzsche on rhetoric and language*. 242 s. Oxford University Press, New York.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics. The politics of writing global space*. 314 s. Routledge, London.
- Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and consciousness*. 353 s. John Wiley, Chichester.
- Palonen, K. (1993). Politikointi, politisointi, politiikka. *Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitoksen opetusmonisteita* 1.
- Schmidt, S. (2000). Only an agenda setter? The European Commission's power over the council of ministers. *European Union Politics* 1: 1, 37–61.
- Schmitt, C. (1997). The land appropriation of a new world. *Telos* 72, 29–79.
- Skinner, Q. (1989). Language and political change. *Teoksessa* Ball, T., J. Farr & L. Hanson (toim.): *Political innovation and conceptual change*, 6–23. Cambridge University Press, Cambridge.
- Soja, E. (1989). *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. 266 s. Verso, Bristol.
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. 250 s. Oxford University Press, New York.
- Unionin politiikkojen pohjoinen ulottuvuus (1998). *Euroopan yhteisöjen komissio, Tiedonantoja KOM* (1998)0589.